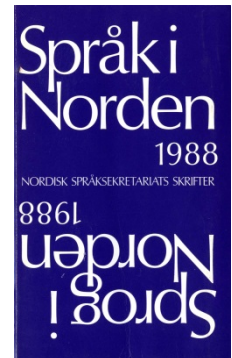

Sprog i Norden

Titel: Tendenser og tradisjoner i islandsk orddannelse
Forfatter: Jón Hilmar Jónsson
Kilde: Sprog i Norden, 1988, s. 21-33
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Tendenser og tradisjoner i islandsk orddannelse

Av Jón Hilmar Jónsson

Enhver skildring av islandsk ordforråd i nordisk perspektiv må belyse dets særstilling overfor ordforrådet i de andre nordiske språk. Hovedtrekkene i dette bildet er vel kjent: det nedarvede ordforrådet spiller en mye større rolle i moderne islandsk enn i de andre språkene. Islandsk gjør større motstand mot leksikalsk påvirkning fra fremmede språk. Vi legger større vekt på å lage nyord ved å utnytte det nedarvede ordforrådet i avledninger eller sammensetninger.¹ Sett utenfra kan en slik språksituasjon gi inntrykk av at moderne islandsk er et isolert språk som pga. de sterke bånd til fortiden må ha vanskeligheter med å oppfylle de krav som det moderne samfunnet stiller til språket som et fleksibelt og nyanserikt redskap til kommunikasjon, formidling av nye kunnskaper og nye erfaringer og ikke minst ny teknologi. Utenforstående vil også lure på hvordan det islandske språksamfunnet eller språkbrukerne stiller seg til andre språk, hvilke holdninger de har til den nære språkkontakt som karakteriserer verden i dag og som islandsk må være berørt av som de fleste andre språk. Og hvordan stiller de seg til sitt eget språk, blir språkutviklingen ledsaget av en sterk og bevisst purisme, eller fins det andre krefter og mekanismer som styrer språkets utvikling og forhindrer brudd med tradisjonen? Og når det gjelder nylagingen av ord: i hvilken grad er den et organisert og sentraldirigert arbeid der arbeidsutvalg, språkkomiteer osv., evtl. også det islandske språkrådet, drøfter forslag og vedtar resolusjoner før de enkelte nyordene blir presentert for befolkningen? Eller foregår språkveksten ute i samfunnet, oppstår nyordene for en stor del i den spontane kommunikasjonen, slik at brede lag av språkbrukerne kan sies å spille en aktiv rolle i dette arbeidet?

I dette foredraget akter jeg ikke å besvare alle disse spørsmålene. For en islending som anser seg som en aktiv deltaker i språksamfunnet og til og med sysler med ordforrådet i sitt daglige yrke, må det være fristende å ta avstand fra betraktninger som tar utgangspunkt i andre språksamfunn. Jeg vil derfor velge en annen innfallsvinkel ved å se språksituasjonen og ordforrådet innenfra og påpeke de forutsetninger og motiver som bestemmer ordforrådets egenskaper og utvikling. I henhold til foredragets tittel kommer jeg til å legge hovedvekten på det som jeg synes er karakteristisk for islandsk i denne sammenhengen sammenliknet med de andre nordiske språk, nemlig de sterke bånd som knyttes til språkets nedarvede struktur og ordforråd.

Det er naturligvis problematisk å gi en kort karakteristikk av det islandske ordforrådets omfang og sammensetning. Ordforrådet i et språk er ikke noen avgrenset størrelse, men et åpent system i kontinuerlig vekst og fornyelse. Samtidig mister stadig en del av ordforrådet sin aktualitet og går ut av språket. Denne dynamikken kommer ikke til uttrykk i en tradisjonell ordbok eller ordliste. Men jeg vil henvise til et ganske interessant prosjekt som er blitt gjennomført på Universitetets Ordbok i Reykjavík (Orðabók Háskólans) de tre siste årene. En del av det datamaskinelle arbeidet gjenstår, slik at ikke alle opplysninger er tilgjengelige ennå, men stort sett kan prosjektet sies å være avsluttet. Prosjektet gikk ut på å lage en liste over alle oppslagsordene i instituttets hovedarkiv. Dette arkivet inneholder ca. 2.5 millioner belegg som dekker det islandske skriftspråket fra midten av 1500-tallet. Beleggene er ekserpert på tradisjonell, selektiv måte. Hvert ord har fått en konsentrert beskrivelse, der følgende faktorer blir markert:

- 1) ordklasse
- 2) kilden til det eldste belegget
- 3) alder på
 - a) det eldste belegget
 - b) det yngste belegget
- 4) antall belegg (markert opp til 5)
- 5) ordtype (usammensatte/prefigerte/sammensatte ord)

Markeringen av disse faktorene gir forskjellige muligheter til sortering og klassifisering av materialet, enten med henblikk på

selve ordboksarbeidet eller for å foreta mer spesifikke morfologiske eller leksikologiske undersøkelser.

Det dreier seg her om et kolossalt ordforråd, ialt ca. 610.000 ord. Til sammenlikning inneholder *Íslensk orðabók* ca. 85.000 ord.² Det etablerte eller stabile ordforrådet utgjør bare en del av denne mengden. Faktoren *antall belegg* gir følgende fordeling av det samlede ordforrådet:

Ord med 1 belegg:	380230	62.30 %
Ord med 2 belegg:	83229	13.64 %
Ord med 3 belegg:	37505	6.15 %
Ord med 4 belegg:	22194	3.64 %
Ord med 5 belegg:	14573	2.39 %
Ord med > 5 belegg:	72549	11.89 %

Ved hjelp av faktoren *eldstelyngste belegg* skulle man stort sett kunne avgrense den del av ordforrådet som utgjør den aktive kjernen, og som kan sies å stå for den leksikalske kontinuiteten. Ca. 78 % av det samlede ordforrådet er knyttet til ett bestemt århundre, derav 45 % til 1900-tallet. Men bare 2 % dekkes av belegg med eldste hjemmel fra 1600-tallet og den yngste fra 1900-tallet. Disse 2 % tilsvarer imidlertid hele 12.000 ord i absolutte tall. De tre store ordklassene, substantiver, adjektiver og verb, fordeler seg slik:

	16.-20. årh. derav med > 5 belegg	
Substantiver	7497 ord	6644 ord (88.6 %)
Adjektiver	2101 ord	1867 ord (88.9 %)
Verb	1875 ord	1808 ord (96.4 %)

Faktoren *ordtype* gir innblikk i ordforrådets oppbygning. Her skiller man mellom tre forskjellige typer, *usammensatte*, *uprefigerte ord* ("grunnord"), *prefigerte*, *usammensatte ord* ("forskeytt ord") og *sammensatte ord* ("samsett ord"). *Prefiks* har her en vid betydning ved at de ledd som ellers opptrer som adverb og preposisjoner, betraktes som prefikser. Jeg kan ellers ikke gå nærmere inn på begrunnelsene for denne tredelingen. Jeg vil bare understreke at den valgte markeringen skulle tjene til en grov-

klassifisering av ordforrådet, ikke minst med tanke på muligheten til å avgrense de usammensatte ordene. Når vi ser på det samlede ordforrådet, får vi følgende tall:

"Grunnorð"	42900	(7 %)
"Forskeytt orð"	46008	(7.5 %)
"Samsett orð"	518845	(85 %)

Det samlede ordforrådet av de tre store ordklassene fordeles slik:

		"g"	"f"	"s"
Substantiver	502452	4.95 %	4.24 %	90.42 %
Adjektiver	84373	11.59 %	20.27 %	67.98 %
Verb	16297	35.15 %	34.76 %	30.02 %

Vi legger merke til den store forskjellen mellom substantiver og verb, mens adjektivene inntar en mellomstilling. Hvis vi begrenser oss til den delen av ordtilfanget der det eldste belegget stammer fra 1600-tallet og det yngste tilhører 1900-tallet, får vi følgende fordeling:

		"g"	"f"	"s"
Substantiver	7497	37.27 %	13.17 %	49.43 %
Adjektiver	2101	38.12 %	28.80 %	32.94 %
Verb	1875	71.36 %	23.09 %	5.49 %

Jeg vil ikke gi noen nærmere tolkning eller analyse av ordforrådets sammensetning utfra disse tallene. Men det er iallfall verdt å legge merke til hvor stor del av ordforrådet sammensetningene utgjør. En mer detaljert bearbeidelse av materialet ville trolig vise hvordan faktorer som *produktivitet* og *leksikalisering* forholder seg til de forskjellige kategoriene.

De opplysninger som kan hentes fra Ordbokens ordliste synes å støtte det umiddelbare inntrykket av det islandske ordforrådets beskaffenhet. De vitner om sterk kontinuitet og utstrakt bruk av språkets evne til utvikling og fornyelse. Jeg går dermed over til det som egentlig skulle være hovedtemaet i dette foredraget, den belastningen ordforrådet utsettes for i det moderne samfunnet og

de midler språket har til rådighet stilt overfor nye behov og nye krav, ikke minst når det gjelder påvirkning utenfra.

Når et språk stilles overfor nye eller fremmede begreper gjennom fremmede ord, kan det reagere på flere måter. Det kan for det første innlemme fremmedordet som *lånord*. For det andre kan det med utgangspunkt i fremmedordets struktur og semantikk lage et tilsvarende ord av hjemlig materiale som *oversettelseslån*. Den tredje muligheten er å gi et nedarvet ord ny betydning som *avløserord*. Det fjerde alternativet er å ta utgangspunkt i fremmedordets referanse og gjengi den på en selvforklarende måte, dvs. lage *nyord*. Dette siste alternativet står svært sentralt i det islandske ordforrådets utvikling. En stor del av ordforrådets tilvekst er av denne typen der betydningen i større eller mindre grad gjenspeiles i ordets sammensetning eller struktur. Det spørres om ikke denne sterke tendensen til "gjennomsiktig orddannelse" langt på vei er en effektiv forsvarsmekanisme i seg selv mot tilførsel av ugjennomsiktig, fremmed ordtilfang uavhengig av bevisst puristisk innstilling eller fordømmelse av utenlandsk språkpåvirkning. Dette inntrykket styrkes av den måten språket stundom reagerer på overfor fremmedord som i sin opprinnelige form oppfattes som avledninger eller sammensetninger. Slike ord møter som regel mye sterkere motstand enn de som blir oppfattet som usammensatte ord. Det gjelder ord som *televisjon*, *telefon* og *mikroskop*, foruten en rekke fremmede prefikser og suffikser som har stått mer eller mindre utenfor det islandske ordforrådet (ledd som *de-*, *kon-*, *-sjon*, *-isme* osv.). Det forekommer at slike ord blir forkortet, og dermed reduseres faren for at de tildeles "falsk gjennomsiktighet": *helikopter/kopti*, *tuberkulosis/isl. berklar*, *registur/gistur/gisti*. Men språket kan også reagere ved å danne forståelige strukturer og gi fremmedordene hjemlig karakter. Det er først og fremst fremmede stedsnavn som er blitt omdannet på denne måten: *Feneyjar* (Venezia), *Frakkafurða* (Frankfurt).

Som eksempel på nyord av denne typen der betydningen blir angitt eller antydning gjennom ordets struktur, kan jeg nevne ord som *flugfreyja* (flyvertinne), *smjörliki* (margarin), *gervihnöttur/gervitungl* (satellitt), *frumeind* (atom), *málstol* (afasi). Men det dreier seg ikke bare om slike ord som mer eller mindre bærer preg av opphavsmannens eller ordskeeperens personlige fantasi og

oppfatning. Det opptrer også en rekke produktive ordlagingssementer i slike nydannelser, f. eks. *-maður* og *-fræti*: *blaðamaður* (journalist), *fréttamaður* (reporter), *ferðamaður* (turist), *leiðsögumaður* (guide), *áhugamaður* (amatør); *líffræði* (biologi), *vistfræði* (økologi) osv.

Hvis kravet om størst mulig gjennomsकुलighet fikk dominere ville det sikkert føre til betydelig økning av stadig mer komplekse sammensetninger. En slik utvikling ville gå utover språkets økonomi. En annen ulempe er at gjennomsiktige sammensetninger har tendens til å få et for konkret innhold og dermed kan de få problemer med å overvinne de fremmedordene de skal avløse. Eksempel på dette er *myndband*, som svarer til fremmedordet *video*. Det dekker i grunnen bare det konkrete videobåndet, ikke selve fenomenet, og er dermed mindre egnet til å dekke andre uttrykksbehov på dette feltet.

Dette har vel bl.a. sammenheng med at mange som driver med organisert ordlagning, er tilbøyelige til å avvise bruken av sammensetninger, uten dermed å oppgi prinsippet om gjennomsiktig orddannelse. Isteden legger de vekt på å lage usammensatte ord av hjemlig opphav, gjerne med støtte av suffikser som bidrar til å skjerpe gjennomsiktigheten. Til denne gruppen hører mange av de mest siterte islandske nyordene, ord som har slått igjennom og er blitt enerådende som benevnelser for de begreper de henviser til, f.eks. *tölva* (computer, datamaskin) og *þota* (jetfly). Andre er fortsatt utsatt for konkurranse fra de ensbetydende fremmedordene: *hreyfillmótor* (motor), *hljóðanlfónem* (fonem). Hit hører også en hel del ord som aldri har spilt noen større rolle, men som allikevel utgjør en vesentlig del av tilfanget i forskjellige ordsamlinger og ordlister. Det er for en stor del tale om fagord som stammer fra organisert språkrøkt med aktiv deltakelse av språkfolk som har bidratt til å utnytte og oppspore språkstrukturens muligheter til orddannelse i samsvar med det som blir oppfattet som språkets gamle verdier og tradisjoner.

Når man skal gi nye begreper passende uttrykk, kan man bedømme verdien av de ulike alternativene etter to forskjellige prinsipper. Det første prinsippet gjelder uttrykkets forhold til referenten. Ved valg av uttrykk må det være viktig å tilstrebe en så direkte og utvetydig referanse som mulig, slik at språkbrukerne lett kan identifisere begrepet. Dette prinsippet vil i mange

tilfeller foretrekke et lånord dersom språkbrukerne allerede identifiserer begrepet med et fremmedord som fungerer som en umotivert og vilkårlig benevnelse på linje med et hjemlig uttrykk. Men man kan også oppnå en slik identifikasjon ved å velge et gjennomsiktig og sammensatt hjemmespråklig uttrykk der betydningen gjenspeiles i strukturen.

Det andre prinsippet har med selve språkstrukturen å gjøre. Det blir ansett som fordel at ordet er godt tilpasset språkets struktur og orddannelsesmønstre og kan bidra til at språkets utvikling og fornyelse foregår i samsvar med de nedarvede tradisjoner. Dette innebærer at lånord i prinsippet utelukkes som alternativ. Det er derimot et viktig spørsmål hvor langt en skal gå i å utnytte og eventuelt gjenoppvekke eldre orddannelsesmønstre.

Det første prinsippet gjelder altså sprukbrukernes forutsetninger for å bruke det aktuelle ordforrådet på en effektiv måte i en kommunikasjonssituasjon. Det andre er derimot avhengig av i hvilken grad ordforrådets utvikling skal styres av språkssystemets indre egenskaper og verdier, slik som de blir oppfattet av dem som i hvert enkelt tilfelle foreslår nye benevnelser. Det kunne være ønskelig å samordne disse to prinsippene. Men i praksis viser det seg at de tvert om gjerne står i motsetning til hverandre. Ordforrådets utvikling vil ikke minst være avhengig av hvordan denne konflikten utvikler seg og av hvilke språkpolitiske tiltak som blir satt inn for å styre den.

På Island utgjør hensynet til språkets nedarvede strukturegenskaper en viktig språkpolitisk faktor som bl.a. har dominert det organiserte orddannelsesarbeidet. Innstillingen til fremmedordenes plass i ordforrådet må bli preget av dette. De krav som stilles til tilpasning, kan naturligvis gjelde forskjellige sider av ordets form og struktur, lydstruktur, bøyning og ortografi.³ Vi kan ta et fremmedord som *bridge* som eksempel. Den fremmede skrivemåten avviker klart fra islandsk rettskriving. En skrivemåte som svarer til den islandske uttalen er *brids* eller *bridids* som i den siste tiden har hatt en viss framgang. Men man har gått et skritt videre ved å kreve tilpasning til lydstrukturen siden kombinasjonen /ds/ ikke forekommer i utlyd i nominativ singularis. Formen *briss* ville derimot ha en regelrett lydstruktur både som hankjønns- og intetkjønnsord (jf. *foss*, *hross*). Men en slik endring ville innebæ-

re at den islandske formen delvis tilslører ordets fremmede opphav. Denne formen kan bare vinne fram gjennom følelsen for og innsikten i språkets strukturegenskaper hos den vanlige språkbrukeren. Språkbrukeren må også føle seg overbevist om at en slik endring ikke strider mot prinsippet om hensiktsmessig kommunikasjon.

Som eksempel på konflikten mellom disse to prinsippene kan vi ta de utenlandske stedsnavnene. En del fremmede stedsnavn har i tidens løp blitt oversatt og dermed tilpasset det islandske språksystemet. Jeg har allerede nevnt omtolkninger som *Feneyjar*. For ca. ett år siden ble det holdt en sjakkturnering i en nederlandsk by som på nederlandsk heter Wijk-aan-Zee. En islandsk deltaker sørget for at denne turneringen ble nyhetstema i radioen i noen uker. I nyhetssendingene het ikke byen lenger Wijk-aan-Zee, men *Sjávarvík*, som om det dreiet seg om en islandsk by. Jeg tror mange tilhørere hadde vanskelig for å identifisere dette stedsnavnet i begynnelsen. Identifikasjon forutsetter nemlig kjennskap til det opprinnelige navnet. Så lenge denne sammenhengen ikke er klar, blir kommunikasjonen forstyrret.

Jeg har valgt to ekstreme eksempler for å vise hvor langt noen av dem som står i spissen for den offentlige språkpolitikken kan gå for å bekjempe fremmedord som ikke fullt ut tilpasser seg det islandske språksystemet. I det første tilfellet kreves maksimal strukturell tilpasning, i det andre blir fremmedordet erstattet med et oversettelseslån av hjemlig type. Men det fins flere måter å ikle fremmedord islandske former på. En av dem er å feste et islandsk suffiks til en fremmed ordstamme for å klargjøre ordets betydning. Eksempel på dette er ord som *disklingur* som svarer til e. *diskette*, der suffikset *-lingur* opptrer i vanlig diminutiv funksjon. Men suffigeringen kan i tillegg tjene til å dempe eller skjule de trekk som sterkest viser ordenes opprinnelse. Den kan dessuten brukes for å aktivisere eller gjenopplive enkelte suffikser. Således får vi ord som *mótdald* for e. *modem*, der et uproduktivt suffiks, *-ald* (jf. ord som *rekald*, *hrúgald*, *kerald*), legges til en fremmed ordstamme.⁴ Assosiasjonen med den islandske ordstammen *mót*-vil bidra til at tilknytningen til fremmedordet *modem* går tapt. I andre tilfeller der fremmedord byttes ut med islandske nyord, fungerer gjennomsiktigheten som erstatning for og motvekt mot dette tapet.

Nedarvet orddanningspreg kan også komme til uttrykk i lydstrukturen. Fremmedordet *monitor* er blitt tilpasset islandsk i formen *mæñir*. Ordet har som tilsynelatende ia-stamme undergått i-omlyd. Men i dette tilfellet er ikke omlyden språkhistorisk betinget. Den er ikke forståelig uten henvisning til ordet *monitor* som dermed, i motsetning til det tilsiktede formålet, kan styrke sin stilling som et slags skyggebylde av det islandske ordet.

Et fremmedord kan for øvrig få flere avløserer i islandsk. Som eksempel kan jeg nevne *fonem*. Foruten lånordet *fónem*, som alltid har vært brukt til en viss grad, fins det i hvert fall fire betegnelser, som hver på sin måte uttrykker vilje til strukturell tilpasning: *fónan*, *fæni*, *hljóðan*, *hljóðungur*. De to første tar utgangspunkt i fremmedordets lydstruktur, de to siste i dets betydning. I tre av tilfellene understrekes den islandske strukturen ved å tilføye hjemlige suffikser. I *fæni* tildeles "i-omlyden" denne funksjon på samme måte som i *mæñir*. Et annet interessant og aktuelt eksempel er alle navnene som er blitt foreslått på sykdommen AIDS. Jeg støtter meg her til Baldur Jónssons redegjørelse i språknemndens *Málfregnir* fra mai 1987.⁵ *Íslensk málstöð* har registrert i alt 15 forskjellige betegnelser for denne sykdommen. De fleste inneholder leddet (*ó*)*næmi* (*ónæmur* betyr immun): *alnæmi*, *ínæming*, *næma*, *ónæmistæring*, *ónæmisvisna*, *næming*, *fjölnæmi*, *aðnæmi*. Delvis etterstreber man en gjennom-siktig benevnelse (*ónæmistæring*, *alnæmi*), eller man velger en kort stamme som muliggjør fleksibilitet i sammensetninger: *næma*, *næming*. Av disse har *alnæmi* sterkest gjennomslagskraft. Men det har fått en ny konkurrent som nå synes å ha sterk framgang, *eyðni*. Dette ordet uttrykker delvis en annen språklig holdning til referenten (stammen henger sammen med verbet *eyða* "ødelegge"), men dessuten avspeiler det tydelig fremmedordets fonetiske struktur.

Den store vekt som legges på størst mulig tilpasning til den språklige tradisjonen, kommer sterkest til uttrykk i det organiserte nylagingsarbeidet, der fagspråket inntar en sentral posisjon. Dette skyldes det utstrakte samarbeidet mellom spesialister på de enkelte fagområdene og språkfolk som trekker opp linjene for og kontrollerer selve orddannelsen. En vesentlig del av nyorddannelsen er nemlig arbeidet med å finne islandske paralleller til utenlandsk fagterminologi. I dette arbeidet må man hele tiden ha

avløserordenes gjennomslagsmuligheter for øyet, og nøye overveie hvorvidt de kan overta og gjenspeile den funksjon som er knyttet til deres fremmede motstykke. Dette betyr at man foretrekker nyord som på en mest mulig utvetydig måte gjengir betydningen av fremmedordet. Utfra denne vurderingen blir det således mindre hensiktsmessig å satse på etablerte ord som semantisk sett grenser opp til det fremmede ordet. Man vil også i prinsippet unngå synonymymer. Som eksempel kan jeg nevne fremmedordet *project*. I den store engelsk-islandske ordboken fra 1984 blir betydningen til det engelske ordet *project* dekket av fem forskjellige ord som alle hører til det alminnelige språket, og som til sammen gjengir det faktiske innholdet av det engelske uttrykket: *áætlun, áform, fyrirætlun; fyrirtæki; verkefni*.⁶ Der ser man altså at språket vårt mangler entydig uttrykk for dette begrepet og derfor kan man forstå hvorfor fremmedordet *prójekt* trenger på i islandsk. Den nye ordlista for pedagogikk og psykologi lanserer derimot en annen løsning med nyordet *tilvarp*.⁷ De som kjenner til latin, vil skjønne at det dreier seg om et oversettelseslån.

Mange islandske termer av denne typen karakteriseres dermed av to tilsynelatende motstridende forhold. På den ene side stilles det strenge krav om at den ytre formen skal samsvare med tradisjonell islandsk ordlaging. På den annen side vil ordenes betydning i mange tilfeller måtte bygge på definisjoner i de långivende språkene. Dette kommer klart fram i mange tradisjonelle ordlister der ordene står i alfabetisk rekkefølge bare med et fremmedord som definisjon. Dermed kan det oppstå en uønsket og utilsiktet avhengighet av andre språk stikk i strid med den nasjonalpuristiske holdningen som alltid har styrt ordlagingsarbeidet, hvis hensikt bl.a. er å bevise det islandske språkets selvstendighet og motstandskraft mot påvirkningen fra andre språk. Denne innstillingen gjelder selvsagt også fremmedordenes plass i dagligspråket. På den ene side kritiseres bruken av dem. På den annen side må man innse at mange fremmedord står sterkere enn de islandske synonymymer i dagligspråket. Dette viser seg tydelig i ordbokssammenheng. I *Íslensk orðabók* blir en del fremmedord oppført med spørsmålsteget som advarsel til leseren om at man skal unngå ordet i islandsk. Som regel består definisjonen av ett eller flere islandske synonymymer. Men når man slår opp på disse

synonymene i ordboka, dukker fremmedordene opp igjen uten advarsel. Her kan jeg bl.a. nevne par som *servietta/munnþurrka*, *kokkteill/hanastél*, *klósett/salerni*, *transistor/smári*. Hvis man vil at islandske nyord virkelig skal slå igjennom, må man unngå å la ensbetydende fremmedord overskygge definisjonen. Her spiller ordbøker en sentral rolle.

Tendensen til å lage islandske termer som lett kan identifiseres med deres fremmede motstykker, medfører at den tekstuelle sammenhengen tillegges mindre betydning. Hovedhensikten er nemlig å forsyne språkbrukerne med passende islandske uttrykk for ethvert gitt begrep. Det er ingen tvil om at mange har stor nytte av nyordslistene når de står overfor konkrete terminologiske problemer. Men når man arbeider med begrepene i tekstuell sammenheng, f.eks. i oversettelser fra fremmede språk, oppdager man snart ordlistenes begrensninger. De skyldes bl.a. enkelte begrepers kompleksitet, hvis funksjoner og nyanser islandske ord ikke alltid makter å uttrykke fyllestgjørende. Dessuten stiller en islandsk tekstsammenheng egne krav om enhetlig, enkel og forståelig uttrykksmåte. Det målet oppnås ofte lettere ved å gi kjente og hjemlige ord ny eller utvidet betydning enn ved å lage nyord hvis konteksten belyser forbindelsen med den opprinnelige betydningen.

Ikke sjelden kan begreper som allerede har fått islandske betegnelser tas opp til ny vurdering og forandres eller skiftes ut. I det organiserte orddannelsesarbeidet har slike revisjoner gjerne til hensikt å gjøre ordforrådet innenfor de enkelte begrepsfeltene mer koherent ved hjelp av morfologiske paralleller. Her fins det mange eksempler på gode resultater. Jeg viser igjen til den nye ordlista for pedagogikk og psykologi. Der utgjør betegnelse for begrepene "subjekt" og "objekt" en systematisk helhet: *huglag* (subject), *huglægur* (subjective), *huglægi* (subjectivity); *hlutilag* (object), *hlutilægur* (objective), *hlutilægi* (objectivity). Det har videre lyktes å knytte sammen termene for begrepene "abstrakt" og "konkret": *afhverfur* adj. (abstract), *afhverfing* (abstraction); *hluthverfur* (concrete), *hluthverfing* (concretizing). Begreper som "abstrakt" og "konkret" har for øvrig fremkalt forskjellige reaksjoner og løsninger i forsøkene på å gjengi innholdet på islandsk. De fremmede betegnelse er fortsatt i bruk, ikke minst i talespråket. Man kan vise til noen ordbøker i kronologisk rekkeføl-

ge. Gunnlaugur Oddsens dansk-islandske ordbok fra 1819 har en omskrevet forklaring av ordet *abstrakt*: "sem vidvíkr því, er menn með fulltýngi skilningarvitanna ei géta fengid skilning um".⁸ Det samme gjelder for både *abstrakt* og *concret* i Konráð Gíslasons dansk-islandske ordbok fra 1851.⁹ I Jónas Jónassons dansk-islandske ordbok fra 1886 har *abstrakt* denne forklaringen: "hreinn, óhlutkendr, eintómr; einangraðr", og *konkret* oversettes med "hlutkendr, ápreifanlegr".¹⁰ Her har vi altså et forsøk på å knytte uttrykkene sammen i parallell orddannelse: *hlutkenndur/óhlutkenndur*. Men det er en ulempe at ett av dem, *konkret*, morfologisk opptrer som primærord, mens ordet for *abstrakt* dannes ved hjelp av et negativt prefiks. Den store engelsk-islandske ordboka fra 1984 har en rekke betegnelser for *abstract* som vitner om uttrykksbredden i det moderne språket: "sértekinn, sértækur, óhlutbundinn, óhlutkenndur, óhlutrænn, óhlutstæður". I den nye ordlista for pedagogikk og psykologi er hensikten tydeligvis å stabilisere ordvalget på dette området.

I dette foredraget har jeg forsøkt å skildre hvordan ordforrådets utvikling i stor grad styres av språkets nedarvede tradisjoner. Jeg har lagt vekt på at kontinuiteten i vesentlig grad sikres av det allmenne kravet i språksamfunnet om gjennomiktig orddannelse, noe som bidrar til å begrense tilstrømmingen av fremmed ordtilfang. I tillegg kommer det sterke ønsket fra sentrale deler av språksamfunnet om å ta større hensyn til språkets strukturegenskaper i det organiserte orddannelsesarbeidet under faglig tilsyn av språkfolk og spesialister på de enkelte fagområdene. Jeg har pekt på hvordan dette ønsket faller sammen med bestrebelsene på å tilpasse fremmede ord og begreper, til og med fremmede navn, til den islandske orddannelsens lover og prinsipper. Det er ikke tvil om at denne holdningen har virket stimulerende på orddannelsen, og den har skapt økt spillerom for språklige nylaginger. Det spørs derimot om den ikke får problemer med å sikre at ordforrådet utvikler seg i overensstemmelse med språkbrukernes behov for kommunikasjonsmessig tilpasning til den moderne verden. De som har ansvaret for dette arbeidet bør se det som en viktig oppgave å ta mer hensyn til de synspunkter og problemer som angår den faktiske språkbruken, bl.a. med tanke på oversettelser fra fremmede språk. Hvis sentralisering og faglig og språklig spesialisering går for langt, er det fare for at språkbrukerne

blir passive tilskuere som har problemer med å identifisere seg med dem som tar viktige avgjørelser om språkbruken utfra sine egne forutsetninger. Resultatet av deres arbeid vil nemlig avhenge mye av at den vanlige språkbrukeren får være aktiv deltaker, og som på selvstendig måte kan ta stilling til de aktuelle språklige og språkpolitiske spørsmål.

Litteratur

1. Se bl.a. Jakob Benediktsson. Aktuelle problemer i islandsk sprogrøgt. *Sprog i Norden 1977*. s. 33–42; Jón Hilmar Jónsson. Zur Sprachpolitik und Sprachpflege in Island. *Muttersprache 1978*. s. 353–362; Baldur Jónsson. Ísländsk orðbildning på inhemsk grund. *Språk i Norden*. 1985. s. 5–12.
2. *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. Ritstjóri: Árni Böðvarsson. Önnur útgáfa, aukin og bætt. Reykjavík, 1985.
3. Se Jón Hilmar Jónsson. Om skrivemáte og bøyning av fremmedord i islandsk. *Språk i Norden 1980*. s. 61–67.
4. Se *Tölvuorðasafn*. Íslenskt-enskt, enskt-íslenskt. 2. útgáfa, aukin og endurbætt. Orðanefnd Skýrslutækni félags Íslands tók saman. Ritstjóri: Sigrún Helgadóttir. Rit Íslenskrar málnefndar 3. Reykjavík, 1986.
5. Se Baldur Jónsson. Íslensk heiti fyrir AIDS. *Málfregnir*. 1. árg. 1. tbl. Maí 1987. s. 25–26.
6. Sören Sörenson. *Ensk-íslensk orðabók með alfræðilegu ívafi*. Jóhann S. Hannesson bjó til prentunar ásamt fleirum. Reykjavík, 1984.
7. *Orðaskrá úr uppeldis- og sálarfræði*. Íslensk-enskt, enskt-íslenskt. Orðanefnd Kennaraháskóla Íslands tók saman. Rit Íslenskrar málnefndar 2. Reykjavík, 1986.
8. Gunnlaugur Oddsen. *Orðabók sem inniheldr flest fágæt, framandi og vandskilinn ord, er verda fyrir í dönskum bókum*. Kaupmannahöfn, 1819.
9. Konráð Gíslason. *Dönsk orðabók með íslenzkum þýðingum*. Kaupmannahöfn, 1851.
10. Jónas Jónasson. *Ný dönsk orðabók með íslenzkum þýðingum*. Reykjavík, 1896.